

КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН ПОЛЬСЬКОМОВНОЇ ПОЕЗІЇ ЕПОХИ БАРОКО У ПЕРЕКЛАДАХ В. ШЕВЧУКА

Стаття присвячена дослідженню специфіки перекладацької майстерності В. Шевчука в царині польськомовної поезії епохи Бароко. Обґрунтовується феномен перекладів Шевчука як однієї з форм художньої рецепції твору

Валерій Шевчук – самобутній письменник та науковець сучасності. Він невтомно реалізує себе як прозаїк, драматург, літературознавець, історик, а також перекладач.

Особливе місце у царині поетичних перекладів належить оригінальній інтерпретації віршованих творів полонимовних авторів монументальної доби Бароко (зокрема М. Стрийковського, М. Пашковського, Л. Барановича, І. Величковського, І. Орновського, С. Яворського, П. Терлецького, С. Симоніда, Д. Братковського, Л. Крщоновича та інших).

Як відомо, поезія дає людині абсолютну свободу самовираження, чого не можна досягти в матеріальному світі. Тому, на нашу думку, розшифровуючи ці поезії, Шевчук, по-перше, намагався відшукати архетип свободи у творчості. Адже варто згадати той факт із життєпису митця, коли він у 70-х роках ХХ століття перебував у вимушеній літературній ізоляції – "внутрішній еміграції", яка тривала протягом десяти років. Оскільки саме тоді він вперше зацікавився вивченням польсько-українських поезій, закорінених у барокові традиції.

По-друге, важливим критерієм добору пам'яток стало для Шевчука проникнення у духовний світ іншого поета, щоб пов'язати минулі часи із сучасністю. Зокрема, у медієвістичній розвідці "Муза Роксоланська" він слушно зауважує: "Вибираю пам'ятки, які можуть бути цікаві для сучасного сприймання" [1: 132].

Окрім того, інтерес до польської мови генетично закорінений в особистості В. Шевчука, тому що в автобіографічних замітках "Сад житейських думок, трудів і почуттів" автор, згадуючи своє походження, пише: "Прапрадід мій по матері Вікентій Малецький прийшов у Житомир із Польщі з двома хлопчиками..." [2: 50] і далі продовжує: "Розмовною мовою в материній родині була українська, але записані вони були поляками" [2: 51].

Незважаючи на значну кількість розвідок про творчість цього талановитого письменника (О. Мишанич, Л. Тарнашинська, П. Білоус, © Косарева Г.С., 2007

Н. Беляєва, М. Андрущенко, Н. Городнюк, Р. Корогодський, М. Павлишин та інші), на сьогодні у літературознавстві існує ще низка недостатньо висвітлених питань стосовно перекладацької спадщини Валерія Шевчука в галузі пономовних поетичних творів.

Тому *актуальність* нашої статті зумовлена малодослідженістю в цілому польсько-українських поетичних перекладів майстра. Інтерес до перекладацької спадщини закономірний. Кількість реципієнтів, які б хотіли відкрити для себе тексти культури, достатньо велика. Це дослідження сприятиме віднайденню читачами-інтелектуалами художньої цінності перекладів В. Шевчука.

Досліджуючи та перекладаючи поезії епохи Бароко, він скрупульозно вивчає генезу польської мови. Так, у студії "Мова і витворення культурних і духовних цінностей XVII – XVIII століття" [1: 132]. Шевчук зауважує, що українська література другої половини XVII – XVIII століття була *полімовною* (твори писалися латинською, польською, книжною та народною українською мовами, словенською, а також мовою, наближеною до російської). Таку мовну ситуацію в Україні можна пояснити культурними традиціями, колоніальним статусом України тощо.

Характеризуючи українську пономовну поезію як культурний феномен, Шевчук наголошує, що "саме в кінці XVI – першій половині XVII століття в Україні функціонує досить сильна польсько-українська література: (Д. Братковський, Й. Верещинський, брати Чагровські, М. Пашковський, С. Симонід, В. Кіцький, брати Зиморовичі та інші пономовні поети)" [1: 85].

Інтерес Шевчука до перекладацтва загалом можна пояснити тим фактором, що пономовну поезію він вважає одним із чинників культурної ідентичності української нації. Відтак польськомовні твори необхідно зарахувати до обох літератур – польської та української. З першою їх об'єднує переважно мова, з другою – зміст творів, ідейне спрямування.

Як дослідник поезії епохи Бароко Шевчук у фундаментальній праці "Муза Роксоланська" зазначає, що "польська мова як літературна приходить в Україну в другій половині XVI століття (найдавніша пам'ятка – "Erucesidion" – панегірик на честь українського магната Михайла Вишневецького, в якій невідомий автор виявляє виразну українську національну свідомість, але мовою пише польською)" [1: 83].

Феномен польської мови Шевчук вбачає в тому, що після утворення Козацької держави ця мова не лише не втрачає своїх позицій, але й зміцнює їх, продовжуючи функціонувати як літературна у другій половині XVII століття.

Сутність української культури, на думку Шевчука, полягає в синтезі західних, римо-католицьких та східних, греко-слов'янських традицій, а також у присутності латинської та польської мов. Польська мова, як відомо, була державною мовою Речі Посполитої і свідчила про езотеричність, тобто відкритість тільки "обраним" і недоступність широким верствам населення.

Для українських земель польська мова є ключем до духовних, культурних, наукових та освітніх цінностей Європи, стаючи із заснуванням у 1632 році Києво-Могилянської школи мовою навчання.

Для перекладів Шевчук зазвичай відбирає поезії митців, чії імена є на сьогодні малодослідженими, а візії вимагають ретельного "розкодування", оригінальної інтерпретації. У таких творах модифікуються концептуальні риси епохи Бароко: монументальність, урочистість, складна архітектоніка текстів, пишномовність, динамічність композиції, нагромадження символів та алегорій, вишуканих метафор тощо.

На думку авторитетного вченого О.О. Потебні, "заслуга художника не в тому *minimum*'і змісту, який був задуманий при творенні, а у певній гнучкості образу, в силі внутрішньої форми збуджувати найрізноманітніший зміст..." [3:181-182]. Саме тому в перекладацькій спадщині Шевчука ми можемо чітко виділити декілька пластів.

По-перше, необхідно виокремити ті речі, які письменник намагався перекласти, відтворюючи не лише зміст і форму, але й *естетичний рівень* першотвору. Про таку роботу майстра свідчить переклад найвидатнішої книжки полономовного історіографа та поета XVI століття Матвія Стрийковського (1547-1582) "Kronika polska, litewska, zmodska I wszystkiej Rusi..." przez Macieja Osostewiciusza Strykowskiego, Крелевець за виданням 1582 року [4:95]:

*Роман-князь голу шаблю вийняв і гукає,
Шле в бій, воякам тріумф щедро обіцяє.
Те й гетьман польський чинить: "Ось вам обітниця!"
До слави й честі кличе, щоб змагався рицар.
Обидва отак боки бились без втоми,
Марс жереб їм метас – цьому а чи тому [5: 84].*

Поезія перекладена римованим віршем, різностоповими рядками, що сприймається емоційно та ритмічно. Окрім того, у коментарях до перекладу В. Шевчук зазначає: щоб сучасний читач був обізнаний зі строфічною будовою давньої поезії, на місці цезури він робить пробіли.

Цей переклад – спроба змалювати широке тло жанру барокової батальної поезії. В. Шевчук проймається атмосферою воєнної доби Польщі, Литви та Русі. При цьому у коментарях до перекладу

справедливо зазначає, що Матвій Стрийковський присвячує "свою роботу історичній пам'яті згаданих трьох народів" [6:450]. Очевидно, виходячи з художньої рецепції Валерія Шевчука, переклад адаптований вже до потреб сучасного читача з позиції збереження генетичної пам'яті.

Князь Роман змальовується справжнім лицарем, який тим не менш б'ється як звичайний воїн, однак коли, тікаючи, замішався між простих, то перестав бути лідером, його було забито. Окрім того, Шевчука-перекладача цікавить ще одна риса поезії про князя Романа: неоднозначне ставлення автора до героя, свідченням чого є слова "Роман наш милий" [5:85]. І в той же час, коли Роман стає загарбником чужої землі, то симпатії його – на польському боці:

*Ляхам вітчизна власна додає відваги,
За шкоди свої мстяться і за всі наляги,
Роман же на потугу руських військ зважає...* [5: 85].

Отже, Шевчук став першим, хто відкрив вітчизняним читачам ім'я поета Матвія Стрийковського і переклав українською цей польськомовний твір. Для сучасного реципієнта він є значущим, оскільки пов'язаний із полікультурністю трьох народів: українського, польського та литовського.

По-друге, обираючи для перекладу той чи інший твір, В. Шевчук перебуває в постійних пошуках різноманітних мовних утворень, словесних і образних трансформацій, зокрема варто звернути увагу на *епічну манеру* викладу барокових поезій, де наскрізною є українська тема, зокрема зображення національного характеру та ментальності, втіленого в образі запорозького козака.

З цього погляду цікаво розглянути твір польсько-українського поета першої половини XVII століття Мартина Пашковського "Дії турецької і змагання козацькі з татарами" (Краків, 1615) [5:135-148] в інтерпретації В. Шевчука. "Дешифруючи" пам'ятку, перекладач обґрунтовує *феномен козацтва*, який полягав у волелюбному духові, самобутності, національній гордості, генетичній стійкості тощо.

Звертаючи увагу на формальну сторону перекладу, варто акцентувати увагу на *бароковій проблемі свободи*. Адже митці Бароко поетизували духовний світ козака, утверджували образ діяльного героя, який самовіддано служить вітчизні.

У тлумаченні Шевчука волю виборювали саме представники козацтва. Зокрема у тексті за допомогою прийому гіперболізації прославляється козацтво як справжнє лицарство:

*Сто козаків як буде з рушницями битись,
То тьмі здолають шиї татарів змилити...* [5:140].

У примітках зазначеного перекладу читаємо, що слово "тьма" означає "десять тисяч". Окрім того, В. Шевчук акцентує далі увагу на епічному стилі оповіді, скажімо, де йдеться про героїчні пригоди козаків на чолі з ватажком Кимиковським, а також про їхній побут:

*Пожива – саламаха, горіхи ще водні,
Усякий звір до того і риби всеплодні.
Тим живляться всечасно, як вепри в обозах [5: 142].*

У коментарях до поезії Шевчук розшифровує для сучасного читача, що "саламаха" – це страва з квасолі, часнику, хліба, солі. Саламахою в давні часи називали ще узвар" [5:460]. У перекладацькій концепції митця визначається відданість козацтву як своєрідному генотипу, у якому поєдналися войовничість і водночас творчий дух, потяг до краси, що є однією зі складових естетики Бароко.

У художній, науковій та, зокрема, перекладацькій концепції Шевчука простежується тенденція до змалювання *міфологеми саду*, що також є однією із рис епохи Бароко. Митець слушно зазначає, що "тема саду в моїй творчості стала ніби наскрізна, – сад був для мене однією із високих житейських таїн..." [7:18]. У багатьох творах письменника образ саду винесено у назву, наприклад: автобіографія "Сад житейських думок, трудів і почуттів", книга перекладів Г. Сковороди: "Сад Пісень" (1968), передмова до книги Г. Гусейнова "Господні зерна": "Сад – як храм духовний" (2000) тощо. У цих текстах міфологема саду асоціюється з книгою, книготворчістю, душею людини, любов'ю, плодами досвіду людства та взагалі – із Всесвітом.

З цього погляду варто дослідити розкодування символу саду у творі одного з найвидатніших поетів кінця XVII – початку XVIII століття Івана Орновського – панегірику "Багатий сад" (1705), перекладеному Шевчуком із польської мови за виданням: "Bogaty wiridarz". – Київ, 1705 [8]. Поезію присвячено харківському козацькому полковнику Григорію Захаржевському-Донцю та його дорогоцінному "саду" – шляхетним нащадкам синам – Теодору та Івану. Відтак перекладач вперше у концепті барокового образу саду тлумачить його як *контрацію родоvodu*, генетичної пам'яті людства.

Образ саду символізує також світ як систему суперечностей: тимчасового і вічного, життя і смерті, сили і кволості, багатства й бідності тощо. Будучи прихильником класичних форм "поезії-творення", Валерій Шевчук сміливо модернізує у перекладацькій тканині тексту: його тропи нагадують духмяні фарби, щойно нанесені художником на полотно:

*Все в змінних фарбах світу з'єднано чудовно,
На нетривалім ґрунті міцно уґрунтовано,
Летить вогнистим колом в вічнім морі згуби...* [9:224].

Однак при цьому митець зберігає традиційну силабічну віршовану структуру твору. Адекватність сучасного художнього відтворення поезії полягає у використанні перекладачем новаторської лексики, зокрема неологізмів, а також стилістичної фігури – тавтології – з метою емоційної виразності тексту. Адже, як відомо, емоції виступають однією із важливих форм художньої рецепції.

Також барокову емблему саду зустрічаємо і в інших Шевчукових перекладах поезій І. Орновського, зокрема у книзі "Скарбниця дорогого каміння", Чернігів, 1693 року [10]. У цій поезії перекладач уже відтворює алегоричний образ райського саду як уособлення ідеального світу: "...сад той Єлісейський..." [5:299].

Підсумовуючи, зазначимо, що нова оригінальна інтерпретація пономовних поезій Валерія Шевчука, засвідчує високий потенціал митця у галузі перекладознавства. Своєю діяльністю він не лише реалізував потужний досвід науковця, а й втілює його на практиці, повернувши із забуття сузір'я маловідомих польськомовних поетів кінця XVI – початку XVIII століття.

Інтерпретації пономовних поезій митця органічно закорінені в багатогранну культуру Бароко, але разом з тим є цілком відкритими "текстами культури", модифікованими до потреб сучасного читача. У цьому й полягає культурний феномен багатогранної перекладацької діяльності В. Шевчука.

Список використаних джерел та літератури

1. Шевчук В. Мова і витворення культурних та духовних цінностей (XVI – XVIII ст.) // Шевчук В. Муза роксоланська: Українська література XVI – XVII століть: У двох книгах. – Книга 1: Ренесанс. Раннє бароко. – К.: Либідь, 2004. – С. 83-95.
2. Шевчук В. Сад житейських думок, трудів і почуттів. Автобіографічні замітки // Шевчук В. Стежка в траві. Житомирська сага. – Т. 1. – Харків: Фоліо, 1994. – С. 49-76.
3. Потебня А.А. Мысль и язык. – Харьков, 1926. – С. 367.
4. "Kronika polska, litewska, zmodska I wszyskiej Rusi..." przez Macieja Osostewiciusza Strykowskiego – Крелевець, 1582.
5. Марсове поле. Героїчна поезія на Україні. X – початок XIX століть. – К.: Молодь, 2004. – 511 с.
6. Українська поезія XVI століття. – К., 1987. – С. 63-70.
7. Шевчук В. Сад – як храм духовний // Гусейнов Г. Господні зерна: В 6 кн. – Кн. 1. – Кривий Ріг: ПП "Видавничий дім", 2000. – С. 6.
8. Bogaty wiridarz. – Київ, 1705.

9. Антологія української поезії. – Т. I. – С. 224-227.
10. Drogich Kamienij speza. – Чернігів, 1693.
11. Radyszewski R. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. – Krakow, 1996.– Cz. 1 (Monografia); Krakow, 1998. – Cz. 2 (Roksolański Parnas. Antologia).
12. Шевчук В. Муза роксоланська: Українська література XVI – XVIII століть: У двох книгах. – Книга 2: Розвинене бароко. Пізні бароко. – К.: Либідь, 2005. – 728 с.

Kosariewa G.S. Fenomen kulturowy wierszy języka polskiego epoki baroko w przekładach W. Szewczuka

W artykule przedstawiono specyfikę przekładów polskojęzycznych wierszy epoki baroka, które zostały zrobione przez W. Szewczuka.

Kossareva H.S. The Cultural Phenomenon of Polish-speaking Baroque Poetry in V. Shevchuk's Translations

The article is dedicated to the investigation of specificity of V. Shevchuk's mastery as of a translator (on the example of Polish-speaking Baroque poetry). The phenomenon of Shevchuk's translations is substantiated as one of the forms of artistic reception of a text.